

ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ В ПУБЛІЦИСТИЦІ О. КОНИСЬКОГО

У статті проаналізовано погляди О. Кониського на проблеми національної освіти, висвітлені ним у періодичній пресі.

Ключові слова: національна освіта, українська мова, народні школи.

Постановка проблеми. Сучасні процеси реформування освіти в Україні вимагають вивчення, критичного аналізу і переосмислення теоретичного і практичного доробку вітчизняних педагогів минулого, адже це сприятиме відтворенню більш повної картини перебігу суспільно-політичних процесів в Україні в другій половині XIX ст., виявленню основних тенденцій розвитку вітчизняної педагогічної думки.

Серед українських педагогів другої половини XIX сторіччя визначне місце займає Олександр Якович Кониський (1836-1900 рр.) – письменник, громадський діяч, педагог-практик, автор підручників для народних шкіл. Його ідеї щодо народності навчання й виховання, гуманізації, реформування системи освіти в Україні в другій половині XIX ст. є особливо актуальними сьогодні, в умовах розбудови української національної школи і системи освіти в цілому.

Аналіз актуальних досліджень. Життєвий шлях, просвітницьку діяльність, творчу спадщину О. Кониського певною мірою досліджували О. Александров, Г. Белан, Т. Камишова, О. Мисюра, Л. Ожоган, Н. Побірченко, Н.Скоробагатько та ін.

Мета статті – проаналізувати погляди О.Кониського на проблеми української національної освіти, висвітлені ним у періодичних виданнях.

Виклад основного матеріалу. Значну кількість статей, опублікованих у виданнях "Основа", "Черниговский листок", "Зоря", "Слово", "Діло", "Правда", "Вечорниця" та ін. О. Кониський присвятив проблемам національної освіти.

У своїх працях "Просвітній поступ Галицької Русі за останнє десятиліття", "Освіта на Західно-південній Україні", "Поступові придбання Росії за останні 10 літ", "Глухая сторона. (Повість из современных нравов)", "Увлечения", "Листи з Полтавщини", "Жіноча освіта в Україні (допис з України)", "Вісті. З Старих Санжар (Полтавського повіту)", "Вісті. Лист з дороги (Херсон 14 липня 1861 р.)", "Вісті з Кам'янця (Дещо про українське Поділля)" та деяких інших він піддав різкій критиці політику царського уряду в галузі освіти українського народу, зокрема, русифікованість та заполітизованість українських шкіл, висловив категоричний протест проти обмеження прав українського народу, його мови, освіти, школи, літератури, преси, театру, культури тощо.

У статті "Поступові придбання Росії за останні десять літ" автор викриває причину неосвіченості, безкультур'я, злиднів українського народу. За переконанням О. Кониського, вона полягає в систематичній русифікації українців, що цілеспрямовано здійснювалася царизмом протягом кількох останніх століть, починаючи з Петра I, який у своєму указі від 5 жовтня 1720 року заборонив друкування в Чернігівському та Києво-Печерському монастирях нових книжок, окрім церковних, але й ті "для совершенного с великороссийскими да такими же церковными книгами сравнивать прежде печати, дабы никакой розни и особого наречия не было" [6, с. 79].

О. Кониський вважав, що насильницька русифікація завдасть Україні непоправної моральної, релігійної, економічної і політичної шкоди й доведе її до ще більшої духовної темноти й економічної руїни. Русифікувати Україну, підкреслював він, це значить примусово забрати найсвятіші, прадавні її цінності, знищити своє, віковичне, надбане пращурами. Народ, який втратив свої етнографічні, релігійні, мовленнєві традиції, звичаї, відмінності, не може повноцінно жити, розвиватися, навчати й виховувати дітей. Адже діти, яких змушують навчатися чужою мовою, втрачають інтерес до світопізнання, перетворюються у "здеморалізованих, темних автоматів" [5, с. 236].

У циклі "Листів з Полтавщини" публіцист проаналізував стан народної просвіти Полтавщини в другій половині XIX сторіччя і дійшов до висновку, що відбувається занепад української народної школи. Кількість народних шкіл у першій половині XVIII сторіччя була значно більшою і користь, яку приносили школи народу, була вагомішою. Причину такого становища педагог убачав у тому, що, по-перше, навчання в народних школах у XVIII сторіччі проводилося рідною мовою, по-друге, коштувало набагато менше, по-третє, духовенство, яке організовувало школи, дійсно дбало про народну освіту [4, с. 2].

Ще одною причиною, яка спричинила занепад українських шкіл, за переконанням педагога, стала їх заполітизованість. Засуджуючи залежність української школи від політики, автор зазначав, що школа повинна стояти осторонь від будь-яких партій, бо "народна школа цілком звернена з педагогічного, просвітнього шляху і повернена на зброю політики" [4, с. 236].

О. Кониський з гнівом писав про ті утиски, яких зазнавала українська книжка, українська думка в царській Росії. У праці "Поступові придбання Росії за останні десять літ", розкривши історію становлення й

розвитку української періодики, він не лише дає обґрунтовану відповідь противникам української мови, освіти, преси, а й виявляє їх взаємозв'язок з розвитком національної освіти. Олександр Якович зазначав, що без вільної преси неможлива не тільки загальна, а й шкільна освіта, а без освіти неможливо підняти і культуру на рівень вищий над тим, на якому вона перебуває нині в Росії [6, с. 83]. Наслідком низької культури, за переконанням автора, стали народна темнота й убогість, які, окрім того, спричинили велику кількість хвороб і малу тривалість життя українців [6, с. 83].

За даними О. Кониського, у країні налічувалося лише 4,5% осіб, вік яких становив більше 60 років. Автор був упевнений, що ця сумна статистика значною мірою залежить від "деспотизму над словом" і духовне життя людей не може бути вільним там, де бракує вільного слова [6, с. 83].

Піднімаючи на сторінках журналу "Основа" освітні питання, він приділяв значну увагу проблемі навчання дітей українською мовою. О. Кониський переконував громадськість у тому, що користь, яку могла б принести народу освіта, була б набагато більша, якби навчання проводилось рідною мовою. У дописі "Вісті з Полтави" він зазначав: "У нас і досі немає на нашій мові святого Євангелія! А придивіться лише до сільських школярів, і зараз побачите, що то за велика була користь, коли б тих школярів учили не на церковній, а на рідній українській мові, котру дитина чула змалечку і котрою вона промовила перше слово... здалася би на добро і собі, і людям, – та й до науки бралася б охочіше, а то в Полтавській губернії на 130 селян доводиться один тільки письменний" [2, с. 322].

Досягнення найкращого навчального результату й самореалізація особистості, на думку О. Кониського, можливі лише при навчанні рідною мовою в елементарних і середніх школах. Педагог був переконаний, що освіта повинна бути національна, її основою слугувати рідна мова, бо інакше "не велика буде користь народові, а частіше з такої освіти народ і край замість матеріальної і духовної користі матимуть лихо" [3, с. 23]. Народну мову він порівнював з "міцною духовною ниткою", котра пов'язує народ з інтелігенцією. Навчання нерідною мовою призводить до відчуження народу від інтелігенції, до появи глибокої духовної безодні між цими двома станами [3, с. 23]. Безперечно, що педагог мав на увазі колоніальний стан освіти в умовах жорстокої русифікації.

Заперечуючи тим особам, які вважали, що українцям все одно, якою мовою вчитися, О. Кониський зазначав, що і з наукової, і з педагогічної точки зору це твердження не витримує жодної критики і є абсурдним. Українець, який навчається польською мовою, не стане через те поляком, бо, крім релігії і мови, у склад національного образу входить історія зі своїми традиціями. Відмовляти народові користуватися у школах рідною мовою, на думку Олександра Яковича, значить тримати народ у темноті, бути слугами темноти і проводити обскурантизм [3, с. 23].

О. Кониський був переконаний, що український народ знаходився в освітньому вакуумі: викладання в школах велось нерідною мовою, книжки, які дозволено читати – російськомовні, (українською мовою можна було "подати" лише казки, та й то з великою обережністю). Результатом такого "вакууму" стає втрата інтересу до навчання, зниження якості викладання і занепад шкіл [4, с. 2].

У циклі статей "Листи з Полтавщини" О. Кониський, змальовуючи важке матеріальне і правове становище пореформеного українського селянства, вбачав його причину в загальній неосвіченості українців, у відсутності рідної школи, у неможливості навчання рідною мовою. Автор був упевнений, що економічний побут і духовний розвиток нерозділимо пов'язані й однаково залежать один від одного. Дуже важливо, запевняв він, щоб керівництво цими двома процесами здійснювали непоодинокі люди, які б переймалися долею народу [4, с. 1].

Для того, щоб вивести український народ з темноти, необхідно, за переконанням вченого, інтелігенції повернутися лицем до народу, заговорити з ним українською мовою, відкрити народні школи, в яких би навчання здійснювалося рідною мовою. У кореспонденції "С берегов Дніпра", надрукованій у газеті "Зоря", О. Кониський піднімав питання так званих "рухомих шкіл", які створювалися у маленьких селах або хуторах. Відвідуючи Полтавську та Катеринославську губернії на початку 1870 років, автор звернув увагу на велику кількість таких шкіл. Особливістю "рухомих шкіл" було те, що розміщалися вони в селянських хатах "по черзі", тобто в черговій хаті школа влаштуовувалася всього на тиждень, наступного тижня її переводили в інше приміщення [1, с. 3]. У статті зазначалося, що вчителями в "рухомих школах" були, як правило, грамотні відставні солдати, яких за невелику плату приблизно 0,5-1 крб. на учня, наймала громада. Число учнів було незначним – 15-20 у кожній школі.

Звичайно, говорити про якісь особливі навчальні досягнення учнів, які вчилися у таких рухомих школах, не варто, але успішність, за даними педагога, була непогана: навчаючись протягом двох зим, учні вміли читати й писати.

На жаль, стверджував О. Кониський, ці школи проіснували недовго. У 1879 р. рухомих шкіл не було зовсім, хоча потреба в них залишалася незмінною. Згідно з "Матеріалами по вопросу о введении обязательного обучения в России" (1876-1877 pp.), навчання вдома дозволялось тільки в тих випадках, коли відстань до школи була значною (більше ніж 3 версти) і якщо батьки мали можливість утримувати "здібних і благонадійних" учителів з відповідною освітою. Отже, створилася ситуація, за якої батьки повинні були вчити своїх дітей в інших селах, де була школа, або самостійно таємно навчати власних дітей, дотримуючись обережності та секретності, або залишити їх неграмотними, без будь-якої освіти [1, с. 3].

О. Кониський не був байдужим до такого становища селянства, тому, намагаючись привернути увагу громадськості та виправити положення, він піднімав це питання в пресі. Педагог вимагав вільного доступу до домашньої початкової освіти і зменшення урядового контролю над школами. Але, незважаючи на його виступи, все залишилось незмінним.

Однією з причин занепаду української школи, за переконанням Олександра Яковича, була реакційна політика австрійського та російського урядів, які нищили розвиток українського слова, думки, освіти.

У статті "Просвітній поступ Галицької Русі за останнє десятиліття", надрукованій у "Зорі", О. Кониський, проаналізувавши стан освіти в Галичині (1875-1885 рр.), дійшов до висновку, що, незважаючи на деяке покращення становища українців Галичини, вони ще потерпають від польського гніту. Педагог з гіркою писав: "Криниця поступу – освіта – замулена, не дають поляки їй бити більшим ключем, не дозволяють українцям брати з неї "освітнього напою" вдосталь, незважаючи на те, що культурно-просвітній поступ українців "стоїть немов скеля у них перед очима" [7, с. 232].

Таку політику він вважав неприйнятною і тому зазначав: "Як так (можна)..., щоб чоловік вільний, освічений, чоловік культурний, утискав свого сусіда, не давав говорити йому рідною мовою, заперечував йому шкільну просвіту на рідній мові, заважав йому жити, як забажає, аби не шкодив життю іншого" [4, с. 1]. Доказом шовіністичного обскурантизму деяких поляків, на думку автора, була, по-перше, відмова польського сейму професорові Ю. Романчуку щодо його клопотання про введення української мови в школи, і, по-друге, незгода більшості сейму створити у Перемишлі "руську" гімназію [7, с. 231].

На основі аналізу розвитку школи в Галичині протягом 10 років, О. Кониський на конкретних прикладах і фактах відобразив істинне становище освіти і школи в цій частині Австро-Угорської імперії. Положення середньої ланки освіти для українців було вкрай важким. Так, у 1876 р. в Галичині була 21 гімназія, а в 1887 р. – 27, лише в одній з них у Львові навчання проводилось українською мовою, тобто 2½ млн. українців мали задовольнитися однією гімназією, в якій навчання йшло рідною мовою. З 1875 до 1885 року на 100 учнів у гімназії припадало 51,5% поляків і 43% – українців [7, с. 231].

Кількість українців, які навчалися в інших типах шкіл, була незначною: у шести реальних школах (серед них жодної української) – лише 42 українці, в єдиній промисловій школі – 2812 поляків і 206 українців, кількість українців у 13 спеціальних школах не встановлена (за станом на 1884 р.) [7, с. 232].

Але, незважаючи на "нелюдський антипедагогічний мур", через який доводилося простувати українцям, їх потяг до знань, освіти не тільки не зникав, а й посилювався. Кількість українців, які навчалися у гімназіях, за десять років збільшилася на 37,99%, а кількість поляків, які мали значно кращі можливості для здобуття середньої освіти, – на 68,88%. [7, с. 232].

Для відносного задоволення потреб народної освіти в Галичині необхідно, щоб кількість учнів народних шкіл становила близько мільйона осіб, тоді як насправді в 1884 р. навчалось лише 413 483 школярі, а 298 689 дітей через брак шкіл залишилось без освіти. Виходячи з розрахунку "одна школа на одну тисячу мешканців", необхідно було по Галичині мати приблизно 6 тис. шкіл, а їх у 1884-1885 н.р. було тільки 3 387, тобто - одна школа приходилася більше, ніж на 1 700 жителів [7, с. 232].

Незважаючи на несприятливі економічні обставини, кількість народних шкіл з українською мовою викладання в 1884 р. у Галичині була більшою, ніж польських: 1376 проти 1212, а польсько-українських шкіл – 86, отже, одна українська школа припадала на 1093 українці. На думку педагога, це свідчило про непереможне бажання українців здобути освіту [7, с. 232].

Учительських семінарій у період з 1875 по 1885 рр. було 9, з них три жіночі, але не було жодної семінарії з українською мовою викладання. У чоловічих семінаріях в 1875 р. навчалось 114 українців, у 1884 р. – 201; в жіночих семінаріях відповідно в 1875 р. – 12 українок, у 1884 р. – 41. Поляків у чоловічих гімназіях навчалось втричі більше, ніж українців, а полячок у жіночих – майже вчетверо більше, ніж українок. Отже, робив висновок О. Кониський, учителів для польських шкіл готувалося значно більше, ніж для українських, що негативно впливало на якість викладання.

Однією з важливих проблем того часу був стан вищої освіти в Галичині. За переконанням О. Кониського, українці мали менше можливостей для отримання вищої освіти, ніж поляки. Так, Львівський університет, в якому вчилися українці, не мав медичного факультету, тоді як поляки мали змогу отримати медичні спеціальності у Краківському університеті. Через те, що економічний побут українців був гірший, кількість поляків в університетах була значно більшою. Не дивно, що кількість академіків-поляків за 10 років (1875-1885) збільшилася на 2%, а кількість академіків-українців лише на 0,9%. Кількість українців, які вступили до австрійських університетів у 1875 р. становила 435 чол., а в 1884 р. – 457 чол., до інших вищих навчальних закладів у 1875 році вступило 30 українців, а в 1885 р. – лише 15. Автор розкрив деякі причини неспроможності українців отримати вищу освіту: "Аристократії і буржуазії Русини не мають, світської руської інтелігенції, що перебивається працею рук своїх – ще вельми мало, руські міщани і народ за останні роки так зубожіли, що неспроможні посилати дітей до вищих шкіл" [7, с. 232].

Отже, за даними Rocznik-a, у 1884 р. у вищих школах Галичини вчилось 482 українці, у середніх школах – 1840, у семінаріях й інших школах – 448, а в народних школах – 183470, разом – 186240. Загальна кількість українців, які проживали у Галичині в 1880 році, становила 2550990 осіб, тобто, з кожних 13-14 українців один ходив до школи. Тоді як, на думку О. Кониського, стан народної просвіти тільки в тому випадку можна вважати більш-менш задовільним, коли до школи ходила одна дитина з шести мешканців. Таким чином, для того, щоб задовольнити потребу українського населення Галичини в освіті, необхідно було створити вдвоє більше шкіл, ніж існувало [7, с. 233].

У статті "Освіта на Західно-південній Україні" автор означив картину незабезпеченості освітніми закладами у Полтавській, Чернігівській, Київській, Подільській, Волинській губерніях.

По Київському навчальному округу О. Кониський наводив такі дані: серед народних шкіл, керівництво якими здійснювало Міністерство освіти, нараховувалось трикласних – 32 (у них навчалось – 3914 учнів); двокласних – 132, з кількістю учнів у них – 13310; однокласних – 609, з кількістю учнів – 31000; земських шкіл на Чернігівщині і Полтавщині – 1124, у них навчалось 75568 учнів; кількість церковних шкіл достовірно не відома, але, як вважав педагог, становила приблизно 3 тис. шкіл з кількістю учнів у них приблизно 75000 [5, с. 260].

Усього в окрузі нараховувалося приблизно 5000 народних шкіл з кількістю учнів у них біля 200000 (198 792). Отже, одна школа припадала майже на 2500 осіб, а з 460 осіб лише один учень відвідував школу [5, с. 260].

Порівнявши Наддніпрянську Україну з Францією, де один ліцей приходився на 52 тис. мешканців, О. Кониський зробив невтішний для України висновок: забезпеченість середніми навчальними закладами у країні наблизилася до катастрофічної межі. Усього в окрузі налічувалося 88 середніх навчальних закладів. Найбільше їх було на Київщині – 26, (в самому Києві – 16), тобто, одна школа припадала на 100 тис. мешканців; на Полтавщині – 25 шкіл: одна школа – на 96 тис. жителів; на Чернігівщині – 17 середніх шкіл; на Волині одна школа припадала на 190 тис. жителів, а на Поділлі – на 225 тис. Для освіти жіноцтва, крім двох дівочих урядових інститутів (конвіктів у Києві та Полтаві), було 9 урядових (3 гімназії в Києві, по одній в Полтаві, Кременчузі, Кимлахи, Чернігові, Житомирі і Кам'янці), одна напівурядова гімназія з семирічним терміном навчання і восьмим педагогічним класом. Професійних дівочих шкіл не було зовсім.

У середніх навчальних закладах Київського навчального округу всього навчалася близько 22 тис. дітей, серед них 14210 хлопців і 7820 дівчат, тобто один школяр припадав більше ніж на 500 мешканців: на Чернігівщині – один школяр припадав на 550 жителів, на Київщині з Києвом – один на 520, на Полтавщині – один на 433 [5, с. 261].

Порівнявши стан вищої освіти в Галичині і Західно-південній Україні, О. Кониський зробив висновок, що Галичина була краще забезпечена вищими навчальними закладами, ніж Наддніпрянська Україна. Аналізуючи урядовий "Отчет Попечителя Киевского учебного округа" за 1885 р., він відзначав, що на території Київського навчального округу був лише один університет у Києві, в якому навчалася 2000 студентів. Галичина мала два університети, в яких навчалася 4000 студентів. Крім того, на території Київського навчального округу знаходилася духовна академія, в якій навчалася 150 студентів та Ніжинський філологічний інститут з сотнею студентів, але така кількість студентів, на думку О. Кониського, не могла відчутно впливати на загальний стан вищої освіти [5, с. 260].

Для порівняння автор наводив такі дані: у Франції за даними останнього перепису тільки 11% жителів не вміють читати й писати. В Америці, у штаті Арканзас, одна школа припадала на 195 осіб, у штаті Канзас одна школа – на 145 мешканців, у Швеції – на 700 осіб, тоді, як на Південно-Західній Україні одна школа припадала на 2500 осіб, а в Галичині – на 1093 українця [5, с. 262].

Таким чином, О. Кониський надавав вагомому значенню вирішенню актуальних проблем національної освіти. Педагог висловлював протест проти русифікаторської освітньої політики влади, відсутності вільного доступу українського населення до середніх і вищих навчальних закладів, виступав за реформування школи й системи освіти на засадах демократизму, національної спрямованості.

Використані джерела

1. Кониський А. С берегов Днепра / А. Кониський // Зоря. – 1880. – № 18. – 21 ноября. – С. 3.
2. Кониський О. (Переходовець Олександр) Вісті з Полтави. (Становище шкільної освіти в Полтаві) / О. Кониський // Основа. – 1861. – Январь. – С. 319-322.
3. Кониський О.Я. Жіноча освіта в Україні (допис з України) / О. Я. Кониський // Зоря. Письмо літературно-наукове для руських родин. – 1884. – I (13) лютого. – Число 3. – С. 23-24, 15(27) лютого. – Число 4. – С.29-31.
4. Кониський О. (Жук Семен). Листи з Полтавщини / О. Кониський // Діло. – 1884. – Рочник V. – Ч.2. – С. 1-2., – Ч. 15. – С. 1-2, Ч. 24. – С. 1, Ч. 85. – С. 1-2.
5. Кониський О. Я. (Одовець Кость). Освіта на Західно-південній Україні / О. Я. Кониський // Зоря. – 1887. Липень. – Рочн. VIII. – С. 234-236. // Зоря. – 1887. – Серпень. – Рочн. VIII. – С. 259-262.
6. Кониський О. (Журман Б.) Поступові придбання Росії за останні 10 літ / О. Кониський // Правда. – 1892. – Т. XII (лютий). – С. 79-84.
7. Кониський О. Просвітній поступ Галицької Русі за последнее десятиліття / О. Кониський // Зоря. – 1887. – Липень. – Рочн. VIII. – С. 231-234.

Turchyna I.S.

ANALYSIS OF NATIONAL EDUCATION IN JOURNALISM O. KONYS'KY

The article deals focuses on the analysis of O. Konys'kyi's views on the problems of Ukrainian national education.

Key words: national education, Ukrainian language, public schools.

Стаття рекомендована кафедрою дошкільної та початкової освіти Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка.

Надійшла до редакції: 25.05.13